

BAITURSYNULY
UNIVERSITY

«АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ
АТЫНДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРЛІК
УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

ҚМПИ ЖАРШЫСЫ

КӨПСАЛАЛЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
МНОГОПРОФИЛЬНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

№ 2
2025

ISSN 2310-3353

2025 ж., сәуір, №2 (78)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: *Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті*

Бас редактор: *Куанышбаев С.Б.*, география ғылымдарының докторы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚОУ, Қазақстан.

Бас редактордың орынбасары: *Жарлыгасов Ж.Б.*, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚОУ, Қазақстан.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әлімбаев А.Е., философия докторы (PhD), А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Қазақстан.

Балтабаева А.С., Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасының «Әдістемелік орталығы» КММ, Қостанай қ., Қазақстан.

Березнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, профессор Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігінің Мәскеу мемлекеттік Халықаралық қатынастар институты (университеті), Ресей.

Емин Атасой, PhD докторы, Улудаг университеті, Бурса қ., Түркия.

Зоя Микниене, докторы, (PhD) Литва денсаулық туралы ғылым университеті, Каунас қ., Литва Республикасы.

Качеев Д.А., философия ғылымдарының кандидаты, тарих магистрі, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Ксембаева С.К., педагогика ғылымдарының кандидаты, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Лина Анастасова, әлеуметтану ғылымдарының докторы, Бургас еркін университеті, Бургас қ., Болгария.

Медетов Н.А., физика-математика ғылымдарының докторы, «Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті» КЕАҚ, Қазақстан.

Мишулина О.В., экономика ғылымдарының докторы, «Челябі мемлекеттік университеті» ЖББ ФМББМ Қостанай филиалы, Қазақстан.

Рахимова Э.Е., «№ 1 мектеп-лицей» КММ мұғалімі, «Үздік педагог-2023 жыл», Қостанай қ., Қазақстан.

Соловьев С.А., биология ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік экономика және басқару университеті, Ресей.

Скороходов Д.М., техника ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Скударева Г.Н., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекеттік гуманитарлық-технологиялық университетінің ректоры, Орехово-Зуево қ., Ресей

Сычева И.Н., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, «Ресей мемлекеттік аграрлық университеті – К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауыл шаруашылық академиясы» ЖББ ФМББМ, Ресей.

Ташев А.Н., экология бойынша биология ғылымдарының кандидаты, орман шаруашылығы университеті, София қ., Болгария.

Уразбоев Г.У., физика-математика ғылымдарының докторы, Ургенч мемлекеттік университеті, Өзбекстан.

Тіркеу туралы куәлік №5452-Ж

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігімен 17.09.2004 берілген.

Мерзімді баспа басылымын қайта есепке алу 07.11.2023 ж.

Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47
(Редакциялық-баспа бөлімі)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Ахмет Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті

№2 (78), апрель 2025 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы*

Главный редактор: *Куанышбаев С.Б.*, доктор географических наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

Заместитель главного редактора: *Жарлыгасов Ж.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КРУ имени Ахмет Байтұрсынұлы, Казахстан.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбаев А.Е., доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К.Кусаинова, Казахстан.

Балтабаева А.С., директор КГУ «Методический центр» Управления образования Костанайской области, г. Костанай, Казахстан.

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор, Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, Россия.

Емин Атасой, доктор PhD, Университет Улудаг, г. Бурса, Турция.

Зоя Микниене, доктор (PhD), Литовский университет наук здоровья, г. Каунас, Республика Литва.

Качеев Д.А., кандидат философских наук, магистр истории, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Ксембаева С.К., кандидат педагогических наук, НАО «Торайгыров университет», Казахстан.

Лина Анастасова, доктор социологии, Бургасский свободный университет, г. Бургас, Болгария.

Медетов Н.А., доктор физико-математических наук, НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», Казахстан.

Мишулина О.В., доктор экономических наук, Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», Казахстан.

Рахимова Э.Е., учитель, КГУ «Школа-лицей № 1», «Лучший педагог-2023 года», г. Костанай, Казахстан.

Соловьев С.А., доктор биологических наук, Новосибирский государственный университет экономики и управления, Россия.

Скороходов Д.М., кандидат технических наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Скударева Г.Н., доктор педагогических наук, профессор, ректор Государственного гуманитарно-технологического университета, г. Орехово-Зуево, Россия.

Сычева И.Н., кандидат сельскохозяйственных наук, ФГБОУ ВО РГАУ-МСХА имени К.А. Тимирязева, Россия.

Ташев А.Н., кандидат биологических наук по экологии, Лесотехнический университет, г. София, Болгария.

Уразбоев Г.У., доктор физико-математических наук, Ургенчский государственный университет, Узбекистан.

Свидетельство о регистрации № 5452-Ж
выдано Министерством информации Республики Казахстан 17.09.2004 г.
Переучёт периодического печатного издания 07.11.2023 г.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Байтұрсынұлы, 47
(Редакционно-издательский отдел)
Тел.: 8(7142) 51-11-76

© Костанайский региональный университет
имени Ахмет Байтұрсынұлы

**КОЖАНУЛЫ, М.
ОБЛИК МИРОВОЗЗРЕНИЯ МИР МУКАГАЛИ**

В статье рассматриваются некоторые поэмы Мукагали Макатаева с точки зрения пропаганды духовно-познавательной направленности, отражающей реалии среды, в которой он жил. В казахской поэзии легендарный мир Мукагали переплетается с произведениями великого Абая, с критериями «полного человека». Стихи поэта следуют примеру предшествовавшей ему школы поэтов, передавая человеческий капитал, играющий ведущую роль в обществе, они созвучны сегодняшней программе «Рухани Жаңғыру», «Общество справедливости, честного гражданина». Автор статьи отмечает такие шедевры поэта, как «Темірқазық», а также путем анализа и изучения мира Мукагали, его творчества на темы Отечества, Родины, чувства патриотизма, нравственности и др. способствует развитию Мукагаливедения и изучению развития отечественной науки в духовно-культурном познавательном контексте.

Ключевые слова: стихи Мукагали, справедливое общество, честный человек, критерии «полного человека» (ум, мощь, сердце, труд), нравственность, патриотизм.

**KOZHANULY, M.
THE CONCEPT OF MUKAGALI'S WORLDVIEW**

The article examines several poems by Mukagali Makatayev from the perspective of promoting spiritual and cognitive values, reflecting the realities of the environment in which he lived. In Kazakh poetry, the legendary world of Mukagali is intertwined with the works of Abai, with the criteria of a «complete man».

The poet's works follow the tradition of the poetic school that preceded him, conveying human capital as a driving force in society. His poetry resonates with today's national programs such as "Rukhani Zhangyru" and "A Society of Justice and Honest Citizens". The author of the article highlights Makatayev's masterpieces, such as "Temirkazyk", and through analysis and exploration of Mukagali's worldview and his works on themes of homeland, patriotism, morality, and more, contributes to the development of "Mukagalistics" and the study of national science in a spiritual, cultural, and cognitive context.

Key words: Mukagali's poems, just society, honest man, criteria of a «complete man» (mind, might, heart, work), morality, patriotism.

Авторлар туралы мәліметтер:

Қожанұлы Манасбай – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы.

Қожанулы Манасбай – кандидат филологических наук, профессор, Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан.

Kozhanuly Manasbay – Candidate of Philological Sciences, Professor, National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 81'38; 801.6; 808

Қожанұлы, М.,
филология ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс
университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ПОЭЗИЯДА ШЕКАРА ЖОҚ...

(Ақын Мұрат Пұшатайұлының өлеңдері хақында)

Түйін

Мақалада Баян-Өлгейдің тумасы, ақын Мұрат Пұшатайұлының кейбір өлеңдерін негізге алып, өзі өмір сүрген ортаның шындығын қаз қалпында суреттеп, ой толғамдарын рухани-танымдық тұрғыда қарасты-

рылады. Ақын өлеңдері өзіне дейінгі ақындар мектебінен үлгі алып, қоғамда жетекші рөл атқаратын адам капиталын асқан шеберлікпен, дәлдікпен жеткізуде, бүгінгі екі елдің «әділдік, адал азамат қоғамы» бағдарламасымен үндесуде. Автор, ақын жырларындағы Отан-Ана, туған жер, отаншылдық сезім, адамгершілік, т.б. бағыттағы тақырыптарын рухани-мәдени танымдық тұрғыда саралап, зерделеу қазақ-моңғол әдеби-мәдени байланысының дамуына ықпал етеді деп санайды. Келешекте моңғол жеріндегі қазақ ақындарының толық антологиясын шығару арқылы ұлт тілінің байлығын молайтуға септігі тиері сөзсіз. Сонымен бірге, ақын мен ән жазған сазгер арасындағы әуендік үндестік әншіге, не әнді өңдеушіге қатыстылығы жөнінде де ой-пікірін ұсынады.

Түйінді сөздер: Мұрат өлеңдері, адамгершілік, туған жер, отаншылдық, әділ қоғам, адал адам.

1 Кіріспе

Сонау ықылым заманнан бері Қазақ Даласында мекен еткен ақын-жыраулар жырларында халқының бүкіл арман-мұраты, қуанышы мен қайғысы, жеңісі мен жеңілісін, олар (ақындар-астын сызған біз) өз тағдырынан халық тағдырын биік қоя білгенін көреміз.

Соның жалғасы, солардың бірегейі, бүгінде поэзиясымен Баян Өлгей қазағын, моңғол ақындарын мойындатып қана қоймай, оның ішінде қазақтың поэзия сүйер қауымының көзайымына айналған Моңғолия жазушылар одағының мүшесі, қоғам қайраткері, ақын-жазушы, өр Алтайдың мұзбалақ ақыны Мұрат Пұшатайұлы.

Осы орайда, Қазақстанның халық жазушысы, қазақ поэзиясының абыз ақсақалы, ақын Ә. Тәжібаев кезінде В. Белинскийдің поэзия туралы айтқан сыни пікірін Абай поэзиясына тән десе, кейін осы пікірін қайталап, Мұқағали поэзиясына да ортақ деп, одан әрі: «...Біз осы құдыретті белгілердің бәрі де Мұқағали поэзиясынан да түгел табылады дейміз» (Мақатаев, 1982, 7-б.), – деп жазғандай, асты сызылған жолдарды Мұраттың табиғи, әрі ізденіс-еңбегімен келген талант-дарынының арқасында деген ойға итермелейді. Жоғарыдағы ақын ағаның ұлы Абайға, Алатаудың ақиық ақыны Мұқағалиға берген бағасын Мұрат өлеңдерімен қатар қойып, мақтауын асырып жібергенім де болар. Оқырман, бұл менің жеке көзқарасымды, «жұлдыздай жанып, ерте сөнген», бергенінен берері көп досқа деген шынайы сүйіспеншілігім, құрметім деп білгені абзал.

2 Материалдар және әдістер

Зерттеу объектімізге қазақ-моңғол әдебиетіне ортақ ақын М. Пұшатайұлының өлеңдері қазақ поэзиясында әлі де сөз етілмегені назарға алынып, оларды танымдық тұрғыдан қарастырылды. Мұның өзі өнер әлемінде, соның ішінде поэзияда шекараның жоқтығының тағы бір дәлелі болса керек.

Зерттеу барысында ақынның «Халқым деп қанат қақтым мен...» (Пұшатайұлы, 2024) атты жинағындағы кейбір өлеңдерін талдауда, өзіне дейінгі ақындар поэзиясы Абай, Бейімбет, Мұқағали жырларымен таныс екендігі және олардан үлгі алғандығы, сондай-ақ ғылыми-ақпараттық ресурстарымен бірге, Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың, ғалым Т. Жанұзақовтың пікірлері назарға алып, салыстыру-бақылау, талдау әдістері қолданылды. Бұл зерттеу оның шығармашылық мұраларын тануға мүмкіндік береді.

3-4 Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеуге негіз болған ақынның «Халқым деп қанат қақтым мен...» (Пұшатайұлы, 2024) атты жинағындағы «Студент дәптері» жыр жинағы», «Сезімнен сылқым сыр ұғып» бөлімдеріндегі өлеңдері негізге алынды және оны тебірене, толқи оқу мүмкін емес. Жинақтың аталған бөлімдерінде кешегі бала ақын-жігіт, бүгінде «отызында орда бұзып», айнала-сындағы әміршілдік-әкімшілдік солақай саясаттың іс-әрекеттерін көзімен көріп, құлағымен есітіп, қолымен ұстап, сол ортада жүрген кезеңін ішкі жан дүниесімен қаз қалпында өрнектей білген, ақынның кейбір өлеңдері назарға алынды. Сондай-ақ, ақын өлеңдерін талдап-зерделеуде қазақ поэзияның бойтұмарлары Абай, Мұқағали жырлары арасындағы сырттай

сабақтастық, үндестік бары назарға алынды. Соның бірі – ақынның «Адамдар көп сыртынан жылтыраған», – деп басталатын өлең жолында:

«...Мен жүрмеймін ешкімді егестіріп,
Көрсетпеймін ешқашан әбес қылық,

Сондадағы біреулер мазалайды,

Көзім тайса сыртымнан кеңес құрып» (Пұшатайұлы, 2024, 97-б.), – деп, асты сызылған жыр жолдарынан студенттік кездерімізде кейбір жігіттердің айтқан астарлы әзіл-қалжың сөздеріне мән беріп, (*Мұрат сөзімен айтқанда, көре алмаушылық, күншілдік*) тоқтау айта білген сәттері көз алдыма келді («көңілге алмаңдар, кейін өкінеді», бұл – *Мұрат сөзі*). Сонау студенттік кезде ол жағымпаздықты, қу тілді «жылпос» жігіттерді ұнатпайтын, себебі, оның бала кезден қанына сіңген қасиеті сияқты болып көрінетін. Ал жоғарыда аталған өлеңінің қою әріппен белгілеген соңғы екі жолына мұқият қарасақ, Мұқағали Мақатаевтың «Фаризаға» арналған:

«...Бірі итеріп кеудемнен, бірі шалып,
Тастағысы келеді күресінге.

Фаризажан, сен оны білесің бе?..» (Мақатаев, 1994, 207-б.), – деген жолдарын еске түсіреді. Меніңше, осылайша Мұрат пен Алатаудың ақиық ақыны Мұқағали арасындағы байланысты немесе үндестікті көреміз. Бұл жерде басы ашық нәрсе: ақын Мұрат Мұқағали поэзиясымен жақсы таныс еді. Иә, Мұрат ақын, осы адам баласының бойындағы көре алмаушылық, күншілдік қасиетін «Бұлқынайын демеймін, жұлқынайын» атты өлеңінде адамдар арасындағы күншілдіктің кейбір қыр-сырын сөз өрнегімен, яғни:

«...Бұл күншілдік адаммен бірге туып,
Жанмен бірге соңында өледі екен.

Бұл табиғат қызық қой адамдарға,

Жақсы, жаман бәрін де береді екен» (Пұшатайұлы, 2024, 162-б.) – деп, философиялық оймен түйіндейді. Бұл – ақынға тән мінез. Әрине, біздің пайымдауымыз.

Жоғарыда аталған ақынның екі өлеңінен түйгеніміз: қазақ қоғамында ғана емес, шет елдерде де «жақсы мен жаман», «күншілдік», «сыбайластық», «жалақорлық» бар екенін алға тартып, осы жаман әдеттен қалай құтылудың жолын іздеген, түптің түбінде бір жақсылықтың болатынын, яғни «Адам болам десеңіз» деп, ұлы Абай ұсынған «толық адам» өлшемдеріне (ақыл, қайрат, жүрек) сеніммен қарағанын байқаймыз.

Осы жерде, ақын Мұрат өлеңдерінен (мысалы, ұлы ақын Абай атын жиі қайталауы («Қолына алып әманда», «Ел көшкенде», т.б.) Абай айтқан «толық адам» концепциясынан іздесек, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында: «Біз Абайдың «толық адам» (*астын сызған-біз*) тұжырымын қайта зерделеуіміз керек. Бұл бағытта ғалымдарымыз тың зерттеулерді қолға алуы қажет. «Толық адам» концепциясы, шындап келгенде, өміріміздің кез келген саласының, мемлекетті басқару мен білім жүйесінің, бизнес пен отбасы институттарының негізгі тұғырына айналуы керек деп есептеймін» (Тоқаев, 2019, 2-б.), – деп жазғандай, ауасын жұтып, суын ішіп, «тонның ішкі бауындай» болған туған жері Моңғолдың Өлгийінің көркеюіне жырымен үн қосқан, ақын поэзиясынан да байқау қиын емес.

Біздіңше, Мұраттың көре алмаушылық, күншілдік, жалақорлық тақырыбына жиі оралуы, сонау жігіттік кезеңдегі ұлы Абайдың «Сегіз аяқ» атты өлеңіне еліктеп жазған өлеңінен (Пұшатайұлы, 2024, 31-34-б.) бастау алса керек деп ойлаймыз. Бұл – менің жеке пікірім.

Мұрат ақын өмірде, кез келген адамның басында болатын, тіпті, ағайын-туыс, дос-жаран, бауырдың да теріс айналатын сәттерін:

«Інім, сен, – деп ойлама,

Ағайын шалғайда», – деп.

Хат жазсам алмай ма, – деп,

Ал егер ала қалса,

Бір жауап жазбай ма, – деп...» (Пұшатайұлы, 2024, 128-б.), – десе, енді бірде:

«Туысқаным бекерге өкпелейсің,

Үмітінді мүлде үзіп кетпегейсің...» (Пұшатайұлы, 2024, 151-б.), – дейді. Ал

Мұқағалида:

... Достарға, жолдастарға не жазып ем,

Не жазып ем бауырға, туысқанға?!» (Мақатаев, 1994, 21-б.), – деп жазғандай, жоғарыдағы өлең жолдарынан екі ақында өскен ортасына өзінің басындағы пұшайман күй кешкен сәттегі іштей күйзелісінен туған, өмірден түйген ақын шындығының жыр шумақтары деп қараған жөн. Меніңше, Мұраттың ақын Мұқағали жырларымен сабақтастығын осындай өлең жолдарынан көруге болады.

Мұраттың тағы бір «Әкесі мен баласы» (Пұшатайұлы, 2024, 176-б.) атты өлеңінен көз алдына күнделікті әке мен бала арасындағы сөзге келу диалогынан кешегі әдебиетіміздің 20-жылдардағы Б. Майлиннің Мырқымбай бейнесі келеді. Мысалы, ақын:

«Бір-біріне беріспей,

Қабақтары келіспей,

Жеке-жеке көретін болды.

Дәулеттерін бөлетін болды.

- Теледидарды кім алады? – деді баласы

- Сен алмайсың.

- Неге?

- Мұндай жаман теледидарсыз-ақ амалдайсың» (Пұшатайұлы, 2024, 176-б.), – дегендей, бір қарағанда, әке мен бала арасында болып жататын сөзге келуі, пікір қайшылықтары, яғни қоғамда болып жатқан ескі мен жаңа арасындағы тартыс, бір кездегі ортақ дүниенің бөлінуі және оны «теледидар» арқылы түйіндеп, әлеуметтік деңгейге дейін көтеруі ақын шеберлігі деп қараған жөн. Тек айырмашылығы: Бейімбетте оқиға кешегі ішкен-жегенін ар алдында жауап берген Мырқымбай арқылы өрбісе, ал Мұрат поэзиясында әке мен бала арасындағы реніш немесе келіспеушілік, яғни бұрынғы ата кәсіпті дамыту үшін қоғамға келген жаңа леп, жаңа ұғым-түсінік бизнес арқылы өрбітеді (*біздіңше, бұл өлеңінде ақын бизнесті/кәсіпкерлікті меңзеп тұрған сияқты – астын сызған біз*). Біз, бұдан ақынның қоғамда «әділдік, адалдық, адал азамат қоғамы» жаңа буын ұрпағының өсіп келе жатқанын аңғартады.

Аталған жинақты оқығанымызда, ақынның 1998 жылы жазылған «Замана тынысы» (Пұшатайұлы, 2024, 95-97-б.) атты өлеңіне ерекше назар аударған жайымыз бар.

Біз, бұл өлеңнен сырттай қарағанда, 90-жылдары КСРО құрамындағы он бес одақтас республиканың ыдырауы процесіндегі жайттар, соның ішінде Қазақстанда ғана емес, бұл алыс-жақын шет елдерде, яғни Моңғолия мемлекеті де бастан өткізгенін, ақын соны көріп, жүрегімен сезіп, КСРО-ның ыдыраған бет-бейнесін тізбектеп, көз алдына алып келеді. Мысалы:

«Замана қадамы бүлініп келеді,

Салмақтан адамы бүгіліп келеді.

Жоқшылық, тапшылық тас буып өңешін,

Ертеңгі күнінен түңіліп келеді» (Пұшатайұлы, 2024, 95-б.), – деп, бұл жағдай әлем елдерінде жайлап бара жатқан індет екенін, одан әрі айналасындағы мемлекетаралық қарым-қатынас жасап жүрген ортаға да мүмкіндік бермегеніне налиды, күйінеді. Бұл – өзгеге емес, бізге де қатысты, – дей келе:

«...Моңғолдың даласы, қазақтың панасы,

Осы ғой әзірше тұрағым, мекенім ...

Ел жеткен биікке жетсем деп келемін... » (Пұшатайұлы, 2024, 96-97-б.), – деп, Баян Өлгийдің гүлденіп, көркеюін армандаған ақын мұратының жүрек түкпірінде Тәуелсіз Қазақ елінің болашағына деген арман-қиялын аңғарамыз.

Ақынның осы өлең өрімдерін оқи отырып, шумақ бар жерде тармақ, тармақ бар жерде бунақ бар. Сол бунақтың ырғағынан қазақтың жырау мақамының лебін сезінгендей боласың. Бұл – менің жеке пікірім. Себебі, осы өлеңге ән жазған сазгер Ұшқын Жамалбектің орындауында шырқалған ән иірімі ақын сөзінің жырау мақамындағы үнін дәл тауып, үлкен пафоспен орындауы – Мұраттың еске алу ән-концерті кешінде соның куәсі болды.

Ақынның аталған өлеңін сырттай салыстырмалы түрде «АҚЫН/АДАМ – ОРТА – ЕҢБЕК» үш тағандық қарым-қатынас аясында қарап, қоғамда жетекші рөл атқаратын адам қапталын асқан шеберлікпен, дәлдікпен және екі елдің «әділдік, адал азамат қоғамы» бағдарламасындағы үндестікті жеткізуі, міне, ақын құдыреті «Замана тынысы» деуі осында жатса керек.

Сонау XVIII ғасырда қазақтың қайғы-мұңын жоқтаған, кешегі, бүгінгі ұрпақтың жадында сақталған авторы белгісіз «Қаратаудың басынан көш келеді...» деп басталатын халық әні жаңғырып тұрса, сол әннің жалғасы іспеттес – үш ғасырдан кейін, яғни ХХІ ғасырда дүниеге келген Мұраттың «Ел көшкенде» өлеңі (әнін сазгер Бержан Файзоллаұлы). Бүгінде бұл ән сонау ата-қоныстан жырақта өмір сүріп жатқан қазақтардың ән ұранына (гимні) айналғаны баршаға мәшһүр. Сонымен, ақынның осы өлең жолына назар аударсақ:

«Шайқалмасын ауылымның тұнықтары,

Дәстүр салтын Қазақтың ұмытпады.

Ел намысын қорғайды, жер намысын,

Тірі қалған алтынның сынықтары.

... Орыс-Монғол арасының,

Дәнекерім қалашығым.

Ұлы Абайдың ұрпақтары,

Мен Қазақтың баласымен» (Пұшатайұлы, 2024, 466-б.), – дегендей, ақын жүрегі қазақтың арлы-берлі тарихының прототипі ретінде өзі өмір сүріп отырған орта Баян Өлгий қазақтарын өлеңінде өрнектей білсе, ал сазгер (Б. Файзоллаұлы) одан әрі халық әнінің әуенін заманауи ән ырғағымен нәрлендіріп, ақын жырын әлдилей білген. Бұдан ақын өлеңі мен сазгер үні бір арнада тоғысып, әннің ұранға (гимн) айналу сыры осында жатса керек.

Осы жерде, қазақ жеріне кешегі 90-жылдары Ұлы көшті алғаш бастағандардың бірі алыста жүрген Моңғолдың Баян-Өлгий жеріндегі ағайынның бойтұмарына, символына айналған осы «Ел көшкенде» өлеңінде ел сағынышын, ақын, ішкі-толқын сезімін, шынайы күйін Моңғол жеріндегі жер-су, ру аттарын рет-ретімен, орнымен қолданылып, жырлағанын көреміз. Мысалы:

«...Керей, Уақ, Найманым.

Кімге тастап барасың.

Баян-Өлгей аймағын?!» (Пұшатайұлы, 2024, 462-б.), – деген асты сызылған баян сөзіне назар аудардық. Тарихта, XIV ғасырда Ақ Орданың Баян атты ханы болғаны белгілі. Сондай-ақ, «Моңғолдың құпия шежіресінде» (Шежіре, 2009, 208-б.; 204-б.) (одан әрі-Шежіре) «Баяд, Баяуд, Баягид» ру-тайпа аттарымен бірге, «Баян улаан» жер атын кездестірдік. Бұл жерде, осы аймақтағы **Баян** атауын Шежіредегі *Баяд, Баяуд, Баягид* ру-тайпа, *Баян улаан* жер атымен және *Баян* атты ханымен байланысты емес пе екен деген мәселенің басын ашық қалдырып, сыртқы формасы ұқсас келетін *Баян* ру атымен байланыстыруды жөн көрдік. Себебі, қазақтың үш жүзі құрамындағы баян руларын былай қойғанда, Ш. Құдайбердіұлы (Құдайбердіұлы, 1991, 65-б.) Енисей [(Енисей өзені Тувадан басталып, Батыс Саян жоталары (Шығыс Алтаймен шектеседі, астын сызған-біз) арқылы Карск теңізі, яғни Солтүстік мұзды мұхитқа дейін)], түріктерінің ішіндегі кузнецкий татарында телеуітпен аралас осы аттас (**баян**) руы бар екенін көрсетсе, академик А.Н. Кононов түрікмен-оғыздар руында кездесетін *баяндур* оғыз этнонимінің қысқарған формасы *баян* руы деп, «бай, байан» «бай» мәнінде,- дейді. Егер Енисей өзенінің аңғары таулы Алтаймен шектесетінін

ескерсек, онда жоғарыдағы көзқарастардан Қытаймен шекаралас жатқан Моңғолияның әкімшілік аймағы Баян-Өлгий/Өлгей (қазақ тілінде «Бай өлке») атауы құрамындағы *баян* о баста ру атына қойылуы мүмкін-ау деген ойға итермелейді. Әрине, бұл – біздің пайымдауымыз.

Жалпы алғанда, маған курстасым Мұраттың сыртта жүрген ағайындардың бойтұмарына айналған «Ел көшкенде» атты өлеңі, аталған Жинақтың «Студент дәптері» жыр жинағы» бөліміндегі «Көш» (Пұшатайұлы, 2024, 17-20-б.) атты өлеңінің соңғы түйіні, байламы болып көрінеді.

Тоқсан ауыз сөздің түйіні: ақын М. Пұшатайұлы нені жырласа да туған жерді ме, асыл ананы ма, айнымас достықты ма, табиғатты ма, ата қонысы қазақ жеріне деген сағынышы дейсің бе, бәрі-бәрі – өзінше ешкімге ұқсамайтын тың байламдар жасау – оның шығармасына тән ерекшелік. Және бір қызығы: ақынның айтар ойы, сезімі кейіпкер тағдыры емес, өз тағдырымен тікелей астасып жатады. Ол сөз маржаны мен поэзиялық бояуларын халықтан («Тіл-Сана-Ұлт»), ал олардың әлемін «Адам-Табиғат-Қоғам» (Ө. Қайдар) аясындағы үштікаралық қарым-қатынастан іздейді.

Кез келген ақын поэзиясында тіліміздегі кейбір сөздердің жаңа мәнге ие болуы тілдік тұрақты құбылыс екені белгілі. Осы заңдылықты ақында сырт айналып өте алмайды. Соның бірі - оның «Поездағы тамаша ырғаппенен» атты өлеңінде:

«...Шежірелі ел, қашаннан көш қалып,

Өжеттіктен үйренген өнеге алып.

Үйірілген құлынды бие бауға,

Қыз бен жігіт барады көнек алып» (Пұшатайұлы, 2024, 184-б.), – деген асты сызылған *көнек* сөзі [(*мағынасы:* «1. *Көбінесе бие саууға арналған, көннен жасалған шүмегі бар ыдыс*» (Жанұзақов, 2008, 413-б.); *Ғаламторда:* «...*Көнек – бие саууға қолданылатын ыдыс. Көнектің кейбір түрлері бие сүтін сақтау үшін де қолданылады*» (Көнек, 2025) қазіргі тілімізде мүлдем қолданылмайды десек артық айтқандық емес. Сондай-ақ, тіліміздегі «уат, уату» сөзі «жұбату» мәнін білдірсе, ақынның сөз саптауында сөздік қорда бар, бірақ оны ауызекі тілде мүлдем қолданыла бермейтін синонимі «уан» түрінде алғанын байқадық. Мысалы:

«...Біз уандық ал, Есентай еш уанар болмады.

Қарияның есі кетті ебіл-дебіл ентігіп,

Есентайдың қалған екен қабырғасы мертгігіп» (Пұшатайұлы, 2024, 170-б.), – деген асты сызылған сөзді (*уан, мағынасы:* «*Жылағанын қоя қою, жұбану, көңілдену, риза болу*» (Жанұзақов, 2008, 850-б.) «жұбану», «жұбату» мәнінде қолданылған.

Осы орайда, ақын қолданылған *уан* (*уән/ван*) сөзі «риза болу, көңілдену» мағынасымен бірге, қазақ рулары құрамында ру аты, әскерде дивизия мәнінде, адам аты (Уан хан – Шыңғысхан заманында), жер-су атауы (Уан – ертеде ауыл, Шығыс Қазақстан облысы) түрінде кездесетінін де ескерген жөн.

Ақын өлеңін оқығанымызда *тәпсір* («Тәпсірге» атты өлеңі (Пұшатайұлы, 2024, 124-б.) сөзіне назар аудардық. Себебі, *тәпсір* (*тәфсйр*) сөзі тілімізге араб тілінен енгені белгілі. Осы сөз Ғаламторда: «Тәпсір (араб.: *تفسير* тәфсйр) оны араб тілінен аударғанда мағынасын ашу, баяндау мағынасын береді. Ислам дінінде – Құранның мағыналарын түсіндіру, оның ішіндегі сенім, ғайып, хикметтер мен үкімдерге байланысты аяттарға түсініктеме беру» (Тәпсір, 2025), – делінсе, Сөздіктерде: «*تفسير* тәфсйр Тәпсір 1) түсіндіру, түсінік беру, ұғындыру; 2) мән, мағына» (Оңдасынов, 1969, 42-б.); «Құранда айтылғандар мен ондағы жеке сөздерге берілген анықтама, түсініктеме» (Жанұзақов, 2008, 791-б.), – дегендей, Сөздіктер мен Ғаламторда осы сөзге берілген мағынада айырмашылық жоқ екеніне көз жеткізілді. Ақын күнделікті көріп жүрген адам жанашыры дәрігердің қадір-қасиетін, олардың өмір мен өліммен арпалысқан сәттерін, жанкештілік ерлігі мен сенімін, болмысын, «дәрігер» деген ұғым-түсінікті баяндау арқылы оның мән-мағынасын ашуда өлеңіне тақырыппен айдар тағып, оны өлең өрімімен өрнектей білгенін көреміз. Тағы бір байқағанымыз: өлеңдерінде «әйтеу» сөзін жиі қолданылатынын. Соған қарағанда, ол (ақын) тілдегі «әйтеуір» сөзін

қолдану ыңғайы мен шумақтың бунағына қарай қысқартып, пайдаланылған десек те, мүмкін, Баян-Өлгей қазақтарының тілдік ерекшелігі емес пе екен деп ойлаймыз. Бұл, біздің автор қолданылған «әйтеу» сөзіне қатысты пікіріміз (*қараңыз: мысалы, батыс қазақтарының тілінде «аға» сөзін «ака», «ол не?» сөзін «не зат», арал қазақтарының тілінде «келіңіз, барыңыз» сөзі «келсей, барсай», оңтүстік қазақтарының тілінде «өте» сөзі «шіли», т.б. сияқты*). Жалпы алғанда, ақын айтар ойын стильдік тұрғыда тіліміздегі сөздік қордағы бар сөзді орнымен, ұтымды, шебер қолданыла білгенін аңғарамыз.

Ақын поэзиясында кейбір көтерген мәселелерінен Абайдың, Мұқағалидың, Ж. Молдағалиев пен Т. Молдағалиев жырларымен сабақтастығын, үндестігін байқауға болады. Сондай-ақ, ақынның ажырамас бөлшегі болған қазақ-моңғол арасындағы достық, әдеби-мәдени, гуманитарлық ынтымақтастық байланысы туралы саяси көзқарастары мен пайымдауларын, жырларын (мыс.: «Дәлүүн», «Жерім Моңғол болғанда...», «Улсын наадам буюу төрийн далба», т.б.) өз алдына зерттеуді қажет ететін өзекті проблема. Әрине, бұл – менің пайымдауым.

Ақпарат ретінде: екі ел (қазақ-моңғол) арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастың орнағанына биыл 33-жыл толуына орай (Қазақстан, 2025), яғни 22 қаңтар 1992 жылы, осы күні Қазақ Елінің бас қаласы Астана төрінде Мұрат Пұшатайұлының мұрасына арналған еске алу кеші тегіннен тегін емес өткенін бірі білсе, бірі білмеді.

Осы орайда, жазушы Т. Әбдіковтің «Еңбекпен келген даңқ – ақын үшін үлкен бақыт», – дегендей, бірақ нағыз ақын қашан да халқы бақытты болғанда ғана өзін бақыттымын дейтініне сенсек, Баян-Өлгийде қанат қағып, сонау 78-жылдары қазақтың қарашанырағы Әл-Фараби (бұрынғы С.М. Киров) атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің филология факультетінде білім алған, бүгінде жырымен қазағын, оның ішінде моңғол елінің ақындарын мойындатқан курстасымыз Мұрат – бақытты ақын.

Бақытты ақын поэзиясының тағы бір ерекшелігі – қазақ-моңғол ән әлемінен берік орын алуы. Біздіңше, сазгерлердің оған бірнеше себептері бар: *біріншіден*, ақын поэзиясын шексіз сүюінен, *екіншіден*, өлеңдері өздері-ақ әуенді сұранып тұруынан, *үшіншіден*, ақын поэзиясының халық жырларымен сабақтасып жатқанынан, *төртіншіден*, ақын поэзиясында халықтың елдігі мен ерлігі, қайғысы мен қуанышын тапқан өлеңдеріне асқан талғампаздықпен ән шығаруы дәлел. *Бесіншіден*, туған жері моңғол елінде оның әндері сол тілде орындалуы заңдылық. Міне, оның қазақ-моңғол ән әлемінде орын алуы дегеніміз осы.

Осы орайда, ақынның «Ақ сапар» атты өлеңіне іштей үңілсек, әрбір шумақ жолдарынан мынадай сәттер көз алдыға келеді. Бұл – біздің жеке ойымыз, бір сәт, оны бірнеше қырынан қарастырсақ:

- ата қонысқа бет бұрған адамның өскен ортасымен, туған жерімен қоштасуы;
- ата қоныс, туған жерге деген балалық арман-сағынышы;
- ағайын-туысқа, досқа деген махаббат-сағынышы;
- ақынның өмірге деген бітпейтін сағынышы, ерте ме, кеш пе дүниеден өтетін сәтімен сырттай қоштасуы.

Бір сөзбен айтқанда, Мұрат ақын ата қонысқа бет бұрған адамның басынан өтетін біз сипаттаған осынау белгіні, болмысты «Адам-Табиғат-Қоғам» ұштағандық жүйемен байланыстырып жырласа, ал сазгер Бержан Файзоллаұлы оны ән әуенінде әлдилей білді. Сөйтіп, ақын өлеңі ән әуенімен ұштасып, сол кеште ән әлемінде қалықтап, халық қошаметіне ие болды. Ақынның ән болып қалықтаған өлең жолдары үзінділеріне назар аударалық.

«Мың толқыдым Монғолдан ел көшкенде,
Шын толқыдым Өлгейден сен кеткенде,
Ағыл-тегіл сырласар күндер қайда
Ақ жаңбыры көңілдің селдеткенде.
Әліде қандай күн туса,
Құстай ұшып жет деші.
Өлгейден көшіп жатсаңда

Өмірден көшіп кетпеші» (Пұшатайұлы, 2024, 464-б.), – деп түйіндеуі, ақынның ақындығы басқаша ойлайтындығында десек, осы өлеңі аясында ұлы көштің қазақ жеріне бет бұруы арқылы оның өмірге деген құштарлығын, бітпейтін сағыныш сезімін өзімізше ойлап, пікір айтуымыз деп қараған жөн.

Жыр шумақтарынан түйгеніміз: уақыт өте келе, ән болып қалықтаған сағынышпен сол бір ұлы көштің басы-қасында жүріп, ағайынға тілеулес болып, «ақ жол, сәт сапар» тілеген ақын кредосы болса керек.

Жоғарыда айтқанымыздай, ақын поэзиясын шексіз сүйген халқының шынайы махаббаты, мысалы, «Ел көшкенде» өлеңіне әнін жазған Бержан Файзоллаұлы, «Ақ сапар» әні Бержан Файзоллаұлы, «Замана тынысы» әні, сазгер Ұшқын Жамалбек, «Күншілдік» әні Ұшқын Жамалбек, «Махаббатқа шекара бола алмады» әні, сазгер Әділет Әкімхан, т.б. өлеңдеріне ән жазған авторларды осылайша тізе беруге болады. Бір сөзбен айтқанда, ақынның ән әлеміндегі өлеңдерін музыкалық тұрғыда зерттеу – өз алдына жеке проблема.

Осы жерде ескеретін нәрсе: мен әнші, не музыка зерттеушісі (музыковед) емеспін. Бірақ ұлы Абай «Әннің де естісі бар, есері бар», – дегендей, заман ағымына қарай, ән де құлпырып, түрленіп, орындалып отыратыны заңдылық. Сондықтан киелі сахнада ән салып жүрген әншілер ақын сөзіне жазылған әнді, тіпті, кез келген әнді орындауда түрлі иірім, ырғаққа саламын деп, ақын мен сазгерлер арасындағы алғашқы түп нұсқасын, әуендегі үндестікті бұзбаса екен деген арман-тілек. Бұл – менің әншілерге, не оларды өңдеуші музыка мамандарына (оранжировка) қояр талабымнан гөрі, оларға ой-түрткі салу үшін айтылған пікір-ұсыныс немесе жәй фэлсапиялық ой-болжамым деп қабылдаған жөн болар.

Біздіңше, әннің ұзақ өмір сүруі, «Автор – Сазгер – Орындаушы», осы үштік байланыс бір арнада тоғысса, халық жадында ән мәңгі сақталады. Бір ғана мысалы, халық әндерін былай қойғанда, Шәмші әндерін айтсақ та жеткілікті, яғни оның әніне сөз жазған ақындар мен орындаушыны тізе беруге болады.

Бір мақалада аясында Мұрат өлеңдерін жан-жақты талдап шығу мүмкін емес, келешекте қазақ-моңғол әдебиетінде Мұраттану ілімін зерттеушілерге ой салу.

5 Қорытынды

Зерттеу объектімізге орай, қазақ-моңғол поэзиясында «жұлдыздай жарқырап» орын алған курстасым Мұрат ақынның кез келген адамның басында болатын өзімізге таныс-ау деген кейбір өлеңдеріне тоқталып, оларды хал-қадірімізше оқырман назарына ұсындық. Келешекте ақынның «Жерім Моңғол болғанда...», – дегендей, моңғол жеріндегі қазақ ақындарының жырларын жинап, шығару арқылы ұлт тілінің байлығын көпшіліктің игілігіне айналдыру нұр үстіне нұр болмақ.

Жалпы, ақын өлеңдерінен ой түйгеніміз: олар (қоршаған орта, әміршілдік-әкімшілдік жүйе) ақынды сол сәтте түсінсе де, түсінгісі келмеді-ау,- деп ойлаймыз. Иә, бұл – өмірде, қоғамдағы кез келген салада, тіпті, отбасында да жиі болатын заңдылық (түсіне отырып, түсінгісі келмейтін). Осы орайда, ақын Т. Молдағалиев: «...Табиғаттың тебіренген, қуанған шағының перзенті ақын десек, сол перзенттің иесі де, іздеушісі де оның халқы. Халқы аманда ақынға өлім жоқ» (Мақатаев, 1991, 14-б.),- дегендей, ақын поэзиясын сүйген халқы бар да, ол – мәңгілік.

Екі елдің рухани-мәдени бай мұрасын тел қозыдай бойына жинап, өскен Мұрат мұрасы, әлемі, қазағы бар да биіктей береді.

Сөз соңында, Моңғолияның Өлгий (Өлгей) топырағында түлеп ұшып, ата-қонысы туған жерге қона алмаған Мұрат жырларын ұлы Абайдың «толық адам» аясында танымдық тұрғыдан зерттеу – болашақ зерттеушілерге ой салары сөзсіз демекпіз.

Әдебиеттер тізімі

1 Көнек [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://e-history.kz/kz/news/show/1702> (қараған күні - 11.02.25).

2 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/Жалпы ред. басқ. Т. Жанұзақов. – А.: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

3 Қазақстан Республикасы мен Моңғолия арасындағы қатынастар [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/452?lang=k>. (қараған күні – 28.01.25).

4 Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. – А: «Қазақстан» және «Сана», 1991. - 80-б.

5 Мақатаев М. Өлеңдер, поэмалар. Т.1. Соғады жүрек / Құраст.: Л. Әзімжанова, С. Дәуітов. – А.: Жазушы, 1982. – 320 б.

6 Мақатаев М. Үш томдық шығармалар жинағы. Т.1: Өлеңдер мен поэмалар / Құраст.: Л. Әзімжанова. – А.: Жазушы, 1991. – 368 б.

7 Мақатаев М. Жылап қайттым, өмірдің базарынан. Жыр кітабы. Құраст.: Л. Әзімжанова. – А.: Жалын, 1994. – 256 б.

8 Моңғолдың құпия шежіресі (XII-XIII ғ.-дағы көшпелілер шежіресі). 2-ші басылым. – А.: Өнер, 2009. – 216 б.

9 Оңдасынов Н. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік. Жалпы ред. басқ. Е.Б. Бекмұхамедов. – А.: Жазушы, 1969. – 266 б.

10 Пұшатайұлы М. Халқым деп қанат қақтым мен... (Өлеңдер, естелік, арнаулар)/Жинақты әзірлеген: Шайзада Сақтағанқызы., Редактор: Шынай Рахметұлы. – Өлгий, 2024. - 468 б.

11 Тәпсір [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Тәпсір> (қараған күні – 31.01.25).

12 Тоқаев Қ.-Ж. Абайдың 175 жылдығы тойланады [Электрондық ресурс] – Қол жеткізу режимі: <https://almaty.tv/kz/news/kultura-i-shou-biznes/1525-kazakhstan-gotovitsya-otmetit-175-letie-abaya> (қараған күні – 25.01.25).

КОЖАНУЛЫ, М.

ПОЭЗИЯ НЕ ИМЕЕТ ГРАНИЦ... (О стихах поэта Мурата Пушатайұлы)

В статье рассматриваются духовно-познавательные размышления уроженца Баян-Ульгея, поэта Мурата Пушатайұлы, опираясь на некоторые его стихи, описывая реалии среды, в которой он жил. Стихи поэта, следуя примеру школы поэтов, существовавшей до него, с большим мастерством и точностью передают человеческий капитал, который играет ведущую роль в обществе и созвучен с программой «Общества справедливости и честных граждан» двух современных стран. Автор статьи считает, что анализ и изучение в стихах поэта таких тем, как Родина-мать, родной край, чувство патриотизма, нравственности и др. в духовно-культурном и познавательном контексте будет способствовать развитию казахско-монгольских литературно-культурных связей. В перспективе, несомненно, это будет способствовать увеличению богатства национального языка путем издания полной антологии казахских поэтов монгольской земли. Вместе с тем, мелодическая гармония между поэтом и композитором, написавшим песню, дает представление о принадлежности к певцу, либо к исполнителю песни.

Ключевые слова: стихи Мурата, нравственность, Родина, патриотизм, справедливое общество, честный человек.

KOZHANULY, M.

POETRY HAS NO BOUNDARIES... (About the poems of the poet Murat Pushatayuly)

The article explores the spiritual and intellectual reflections of Murat Pushatayuly, a poet from Bayan-Ölgii, drawing on several of his poems and describing the realities of the environment in which he lived. His poetry, following in the footsteps of the poetic school that preceded him, skillfully and precisely conveys the concept of human capital, which plays a leading role in society and resonates with the program of “A Society of Justice and Honest Citizens” in both contemporary countries. The author believes that analyzing and studying the poet's works on themes such as the Motherland, native land, patriotism, morality, and more, within a spiritual, cultural, and educational context, will contribute to the development of Kazakh-Mongolian literary and cultural ties. In the future, this will undoubtedly enrich the national language through the publication of a complete anthology of Kazakh poets from Mongolian lands. Moreover, the melodic harmony between the poet and the composer who wrote the music provides insight into the identity of the singer or performer of the song.

Key words: Murat's poems, morality, Motherland, patriotism, just society, honest man.

Авторлар туралы мәліметтер:

Қожанұлы Манасбай – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы.

Кожанулы Манасбай – кандидат филологических наук, профессор, Национальный университет обороны Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан.

Kozhanuly Manasbay – Candidate of Philological Sciences, Professor, National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 82-15; 297

Мырзағалиева, К.М.,

филология ғылымдарының кандидаты,
тіл және әдебиет теориясы кафедрасының
ассистент профессоры,

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

Артықбай, И.Б.,

«6B01701 – Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру
бағдарламасы 3-курс студенті,

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы ҚӨУ,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы

ИМАНДЫЛЫҚ ИРІМДЕРІ**Түйін**

Мақалада пенде бойындағы адами қасиеттерді қалыптастыру мен орынды қолдану амалдары көрнекті тұлғалардың ойымен көрсетіледі. Өмірде адам болып қалудың маңызы мен жүректі таза ұстап, пейілімізді кең етуді насихаттай отыра, өмірде өз орнын тауып кеткен тұлғалардың еңбектерінен мысалдар келтіріледі. Олар: Ж. Баласұғын, Қожа Ахмет Яссауи, А. Құнанбайұлы, А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабаев және Т. Медетбек. Рухани даму мен философиялық ойлар сан ғасырлардан бері қалыптасып келе жатқаны, осы күнге дейін маңызы жоғалмағандығы мақалада айқын көрініс тапқан. Мақаладағы негізгі үндеу- жас пен қартқа қарамай, ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүректі бірдей ұстап, адам болу.

Түйінді сөздер: Иmandылық, аят, адамгершілік, ар-ождан экологиясы, өкініш, қайырым, пейіл, ақ ниет, қайрат, тағдырдың жазғаны.

**«...Балалық, тазалық өлді. Жүректің ақ нұры сөнді... ...Түзелмес мін емес бұлар...»
Шәкәрім.**

1 Кіріспе

Пенде болған соң жаңылыс баспай тұрмайсың. Кейде білмей, кейде біліп тұрып жамандыққа ұрынасың, көңіл кірлейді, жанға жара түседі, араласып жүрген жақын адамдар жүрегін ауыртып алатын кездерің де болады. Ақын, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Т.Медетбек: "Жұрттың қалай екенін қайдам, мен үшін адамгершілік, ар-ождан экологиясы барлық экологиялардың түп-тамыры, түпқазығы сияқты. Өйткені, адамгершілік, ар-ождан экологиясы тазармай, сол экология сауықпайды деп білем...", – дейді. Иә, тәнімізді жиі жуып тұрамыз, жанымызды, ар-ождан экологиясын қалай сауықтырамыз? Жауған күнмен жаңғырып, Жер көгеріп күш алар (Абай).

МАЗМҰНЫ

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӨНЕР ҒЫЛЫМДАРЫ

<i>Исова Э.А., Амиргалиева Е.С.</i> Халел Досмұхамедұлының педагогикалық көзқарасы	3
<i>Қожанұлы М.</i> Қазағы бар да, Мұқағали әлемі биіктей береді	9
<i>Қожанұлы М.</i> Поэзияда шекара жоқ	17
<i>Мырзағалиева К.М., Артықбай И.Б.</i> Иmandылық ирімдері.....	26
<i>Сегизбаева К.К., Ильясова А.А.</i> Кейіпкер бейнесін жасаудың лексикалық құралдары прозада А. Куприна.....	32
<i>Толегенова Р.К.</i> Сауле Досжанның «Әйел – тұтқын болғанда» повесіндегі отбасылық қақтығыс	38

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

<i>Алимбаев А.А., Юрк О.С.</i> Еркін алгебралардың автоморфизмі мысалында мәселелік бағдарлық әдісті	43
<i>Бейшов Р.С., Жүнісбеков Н.Е.</i> Қостанай облысындағы медициналық түймедақ (<i>matricaria recutita</i>) өсімдігінен анықталған биологиялық белсенді қосылыстардың медициналық қолдану әлеуетін талдау	48
<i>Брагина Т.М., Забашта М.А., Сатмухамбетова Г.А.</i> Қостанай облысында қан соратын масалардың түрлеріне (<i>diptera: culicidae</i>)	53
<i>Брагина Т.М., Попов А.В.</i> 2024 жылдың жазында Убаған өзені және Тобол өзеніндегі балық аулауын салыстырмалы талдау Тобол-Ешім араласу	59
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Артемчук А.В.</i> Қостанай облысы Сарыкөл ауданының флорасына толықтырулар	65
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Қостанай облысы Қарасу ауданы флорасының тіршілік формаларын талдау.....	70
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Қостанай облысы Қарасу ауданының флорасын зерттеу	76
<i>Сұлтанғазина Г.Ж., Оджухвердиева С.В.</i> Қостанай қаласы және оның төңірлерінің урбанофлорасына экологиялық-ценоздық талдау	83
<i>Тастанов М.Г., Жарлыгасова Э.З.</i> Жазықтықтың ϵ –айналасына түскенге дейін «сфералармен адасу» қадамдарының орташа саны	88
<i>Тастанов М.Г., Нургельдина А.Е.</i> Монте-Карло әдістерінің схемасы.....	94

ИНЖИНИРИНГ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Амантаев М.А., Золотухин Е.А., Славов В., Орлов П.С.</i> Контактілі 3d сканалеу әдісімен жоғары дәлдікті 3d-модельдерді жасау және алынған деректерді кері инжиниринг технологиясында пайдалану перективалары.....	100
<i>Ерсултанова З.С., Жаңабай А.Қ., Ерсултанова З.С.</i> Информатика пәнін оқытуда мобильдік қосымшаны жасау және қолдану	107
<i>Ибрагимова С.В., Баннов И.Г.</i> Қарсылысты пештердің жұмыс режимін симуляциялау үшін бағдарламалық құрамдық кешендерді қолдану.....	115
<i>Колесников С.С.</i> Әтінді және көрініс бағдарламаларды пайдаланатын оқу беру үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу үрдісін зерттеу.....	121
<i>Кравченко Р.И., Амантаев, М.А., Останин В.А., Гафурбаев В.Г.</i> Автокөліктердің дизельді қозғалтқышына арналған қуат жүйесінің сенімділігіне жағдайлардың ықпалының заңдылықтарын пайдалану	127
<i>Ребик А.А.</i> Мәтінді және көрініс бағдарламаларды пайдаланатын білім беру үшін мобильді қосымшаларды әзірлеу процесін зерттеу.....	135

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужинова Ж.Е., Раисова Ж.Х. Қазіргі цифрлық шешімдер және олардың білім беру процесін басқаруға әсері 141

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужинова Ж.Е., Раисова Ж.Х. Сандық технологиялар және университет педагогикасы: жаңа мүмкіндіктер мен қиындықтар..... 147

Тастанов М.Ғ., Туктубаева С.А. Сандық дәуірдегі проблемаға бағытталған оқыту: технологиялар, кейстер мен перспективалар 152

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ВЕТЕРИНАРИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ

Бейшов Р.С., Каримова А.К. Микросателитті днк-маркерлердің негізіндегі герефорд тұқымды ірі қара малдың генетикалық полиморфизмі..... 159

ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР

Дамбаулова Г.К., Мұхаметқали Р.З., Молдағалиева Н.Д. Тиімділіктің негізгі көрсеткіштері: принциптер, қолдану және болашақ тенденциялар..... 176

Медиева А.Р. Қазақстан және әлемдегі Олимпиадалық қозғалыстың даму тенденциялары мен болашағы 182

Мұқатаева Ж.М., Кушурова А.А. Мазасыздық және оның оқушылардың үлгерімімен байланыс 194

Тастанов М.Ғ., Қурманғалиева А.А. Материалды қабылдауды жақсарту үшін clil-де scaffolding қолдану..... 199

Шагаева Д.С. Қазақстан Республикасында сот төрелігін жүзеге асыру саласындағы заңдылық пен әділдікті қамтамасыз ету мәселері 206

Шагаева Д.С. Судьялардың құқықтық санасы және құқықтық мәдениеті 210

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА 215

СОДЕРЖАНИЕ

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И ИСКУССТВО

<i>Исова Э.А., Амиргалиева Е.С.</i> Педагогическое видение Халела Досмухамедовича	3
<i>Кожанулы М.</i> Облик мировоззрения мир Мукагали	9
<i>Кожанулы М.</i> Поэзия не имеет границ... ..	17
<i>Мырзагалиева К.М., Артықбай И.Б.</i> Нравственные наклонности	26
<i>Сегизбаева К.К., Ильясова А.А.</i> Лексические средства создания образа героя в прозе А. Куприна	32
<i>Толегенова Р.К.</i> Семейный конфликт в повести Сауле Досжан «Когда женщина – заложница»	38

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

<i>Алимбаев А.А., Юрк О.С.</i> Применение проблемно-ориентированного метода на примере автоморфизмов свободных алгебр	43
<i>Бейшов Р.С., Жүнісбеков Н.Е.</i> Анализ медицинского потенциала биологически активных соединений, выявленных в лекарственной ромашке (<i>matricaria recutita</i>), произрастающей в Костанайской области	48
<i>Брагина Т.М., Забашта М.А., Сатмухамбетова Г.А.</i> К видовому разнообразию кровососущих комаров (diptera: culicidae) Костанайской области	53
<i>Брагина Т.М., Попов А.В.</i> Сравнительный анализ уловов рыб в реке Убаган и реке Тобол в летний период 2024 года в пределах Тобол-Ишимского междуречья	59
<i>Султангазина Г.Ж., Артемчук А.В.</i> Дополнения к флоре Сарыкольского района Костанайской области	65
<i>Султангазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Анализ жизненных форм растений во флоре Карасуского района Костанайской области	70
<i>Султангазина Г.Ж., Муратова А.М.</i> Исследование флоры Карасуского района Костанайской области	76
<i>Султангазина Г.Ж., Оджахвердиева С.В.</i> Эколого-ценотический анализ урбанofлоры города Костанай и его окрестностей	83
<i>Тастанов М.Г., Жарлыгасова Э.З.</i> Среднее число шагов «блуждания по сферам» до попадания в ϵ —окрестность плоскости	88
<i>Тастанов М.Г., Нургельдина А.Е.</i> Схема методов Монте-Карло	94

ИНЖИНИРИНГ И ТЕХНОЛОГИИ

<i>Амантаев М.А., Золотухин Е.А., Славов В., Орлов П.С.</i> Создание высокоточных 3d-моделей методом контактного 3d-сканирования и перспективы использования полученных данных в технологии реверсивного инжиниринга	100
<i>Ерсултанова З.С., Жаңабай А.Қ., Ерсултанова З.С.</i> Создание и использование мобильных приложений в обучении информатике	107
<i>Ибрагимова С.В., Баннов И.Г.</i> Применение программных комплексов для моделирования режима работы печей сопротивления	115
<i>Колесников С.С.</i> Обучение цифровой грамотности через игру: особенности работы с младшими школьниками	120
<i>Кравченко Р.И., Амантаев, М.А., Останин В.А., Гафурбаев В.Г.</i> Использование закономерностей влияния условий на надежность системы питания автомобилей с дизельным двигателем	127
<i>Ребик А.А.</i> Изучение процесса разработки учебных мобильных приложений с помощью текстового и визуального программирования	135

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужина Ж.Е., Раисова Ж.Х. Современные цифровые решения и их влияние на управление образовательным процессом 141

Саидов А.М., Калитка Д.А., Балгужина Ж.Е., Раисова Ж.Х. Цифровые технологии и университетская педагогика: новые возможности и вызовы 147

Тастанов М.Г., Туктубаева С.А. Проблемно-ориентированное обучение в цифровую эпоху: технологии, кейсы и перспективы..... 152

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ, ВЕТЕРИНАРНЫЕ НАУКИ

Бейшов Р.С., Каримова А.К. Генетический полиморфизм герефордского скота на основе микросателлитных днк-маркеров 159

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ

Дамбаулова Г.К., Мұхаметқали Р.З., Молдагалиева Н.Д. Ключевые показатели эффективности: принципы, применение и будущие тенденции 176

Медиева А.Р. Казахстан и мир: тенденции развития Олимпиадного движения и его будущее 182

Мұқатаева Ж.М., Кушурова А.А. Тревожность и ее связь с успеваемостью школьников 194

Тастанов М.Ф., Курмангалиева А.А. Использование scaffolding в clil для улучшения восприятия материала..... 199

Шагаева Д.С. Проблемы обеспечения законности и справедливости в сфере осуществления правосудия в Республике Казахстан 206

Шагаева Д.С. Правосознание и правовая культура судей 210

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ..... 218

CONTENT

HUMANITIES AND ARTS

<i>Isova E.A., Amirgalieva E.S.</i> Pedagogical vision of khalel dosmukhamedovich	3
<i>Kozhanuly M.</i> The countenance of the world conception of Mukagali	9
<i>Kozhanuly M.</i> Poetry has no borders... ..	17
<i>Myrzagaliyeva K.M., Artykbay I.B.</i> Irises of morality	26
<i>Segizbayeva K.K., Ilyasova A.A.</i> Lexical means of creating an image of a hero in the prose of A. Kuprin	32
<i>Tolegenova R.K.</i> Family conflict in Saule Doszhan's novel «When a woman is a hostage»	38

NATURAL SCIENCES

<i>Alimbayev A.A., Yurk O.S.</i> Application of the problem-oriented method on the example of automorphisms of free algebras	43
<i>Beishov R.S., Zhunisbekov N.Y.</i> Analysis of the medical potential of bioactive compounds identified in chamomile (<i>matricaria recutita</i>) growing in the Kostanay region	48
<i>Bragina T. M., Zabashta M.V., Satmukhambetova G.A.</i> About the species diversity of blood-sucking mosquitoes (diptera: culicidae) of the Kostanay region	53
<i>Bragina T. M., Popov A.V.</i> Comparative analysis of fish catches in the Ubagan river and the Tobol river in the summer of 2024 within the Tobol-Ishim interriver area.....	59
<i>Sultangazina G.Zh., Artemchuk A.V.</i> Additions to the Sarykol district flora of the Kostanay region	65
<i>Sultangazina G.Zh., Muratova A.M.</i> Analysis of the life forms of the flora of the Karasu district of the Kostanay region	70
<i>Sultangazina G.Zh., Muratova A.M.</i> Study of the flora of the Karasu district of the Kostanay region	76
<i>Sultangazina G.Zh., Odzhakhverdiyeva S.V.</i> Ecological-coenotic analysis of the urban flora of Kostanay and its outskirts	83
<i>Tastanov M.G., Zharlygassova E.Z.</i> The average number of the "floating random walk" steps before entering the ε - neighborhood of the plane	88
<i>Tastanov M.G., Nurgeldina A.Y.</i> Monte-Carlo methods scheme.....	94

ENGINEERING AND TECHNOLOGY

<i>Amantayev M.A., Zolotukhin YE.A., Slavov V., Orlov P.S.</i> Creation of high-precision 3d models by contact method of 3d-scanning and prospects for using the obtained data in reverse engineering technology	100
<i>Yersultanova Z. S., Zhanabay A.K., Yersultanova Z. S.</i> Creation and use of mobile application in teaching computer science	107
<i>Ibragimova S.V., Bannov I.G.</i> Application of software complexes for modeling of resistance furnace operation mode.....	115
<i>Kolesnikov S.S.</i> Teaching digital literacy through games: features of working with primary school children	120
<i>Kravchenko R.I., Amantaev M.A., Ostanin V.A., Gafurbaev V.G.</i> Application of patterns of environmental conditions' influence on the reliability of the fuel system in diesel engine vehicles.....	127
<i>Rebik A.A.</i> Studying the process of developing educational mobile applications using text and visual programming	135
<i>Saidov A.M., Kalitka D.A., Balguzhinova Zh.E., Raisova Zh.Kh.</i> Modern digital solutions and their impact on educational process management.....	141

<i>Saidov A.M., Kalitka D.A., Balguzhinova Zh.E., Raisova Zh.Kh.</i> Digital technologies and university pedagogy: new opportunities and challenges.....	147
<i>Tastanov M.G., Tuktubayeva S.A.</i> Problem-based learning in the digital era: technologies, cases, and prospects	152
AGRICULTURAL, VETERINARY SCIENCES	
<i>Beishov R.S., Karimova A.K.</i> Genetic polymorphism of hereford cattle based on microsatellite dna markers	159
SOCIAL SCIENCES	
<i>Dambaulova G.K., Mukhametkali R.Z., Moldagaliyeva N.D.</i> Key performance indicators: principles, application and future trends	176
<i>Mediyeva A.R.</i> Trends and future of the Olympiad movement in kazakhstan and the world.....	182
<i>Mukatayeva Z.M., Kushurova A.A.</i> Anxiety and its relationship with academic performance in schoolchildren	194
<i>Tastanov M.G., Kurmangaliyeva, A.A.</i> Using scaffolding in clil to improve material comprehension	199
<i>Shagayeva D.S.</i> Problems of ensuring legality and justice in the sphere of administration of justice in the Republic of Kazakhstan.....	206
<i>Shagayeva D.S.</i> Judicial awareness and culture of judges	210
INFORMATION FOR AUTHORS	221

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректорлар: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерлік беттеу: *С. Красикова, И. Милокумова*

Редактор, корректор: *А. Симонова*
Корректоры: *Б. Сыздыкова, Т. Цай*
Компьютерная верстка: *С. Красикова, И. Милокумова*

Басуға 09.04.2025 ж. берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 17,5 б.т.
Тапсырыс № 060

Подписано в печать 09.04.2025 г.
Формат 60x84/8. Объем 17,5 п.л.
Заказ № 060

Ахмете Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университетіндегі
редакциялық-баспа бөлімінде басылған
Қостанай қ., Байтұрсынов к., 47

Отпечатано в редакционно-издательском отделе
Костанайского регионального университета
имени Ахмет Байтұрсынұлы
г. Костанай, ул. Байтұрсынова, 47